

Tūhulu ma'á e ngaahi mēmipa 'o e komiunitií fekau'aki mo e fatongia 'o e ngaahi poate akó

Ko e hā 'a e Poate Ako?

Ko e 'apiako pule'anga pe 'apiako tāutaha kuo hoko ko ha 'apiako pule'anga (state-integrated) takitaha 'oku pule'i ia 'e ha poate ako (na'e 'iloa kimu'a ko e poate 'a e kau talāsiti). Ko e poate akó ko ha sino ngāue ia 'a e kalauní - 'a ia ko ha kautaha ko e kongā ia 'o e sekitoa ngāue fakapule'anga 'a Nu'u Silá.

Ko e taha 'o e ngaahi taumu'a tefito 'a e poaté ko hono fakapapau'i 'oku a'usia 'e he tama takitaha 'a e tu'unga lavame'a fakaako mā'olunga taha te ne ala lavá.

Ko e hā 'a e ngāue 'a e ngaahi poate?

'Oku ma'u 'e he poaté 'a e fatongia pule'i mo e taliui kakato ma'á e 'apiakó/kura. Ko e ngaahi fatongia fakalao 'o e poate akó 'oku fokotu'u ia 'e he Lao ki he Akó mo e Ako Ngāué (Education and Training Act) 2020.

'Oku fokotu'u atu 'i he Laó 'a e ngaahi tefito'i taumu'a 'e fā ki he ngaahi poaté. 'Oku kau ki heni 'a hono fakapapau'i 'oku lavame'a kotoa 'enau fānau akó, kau ai kinautolu 'oku kehekehe 'a 'enau ngaahi fiema'ú, fakapapau'i 'oku hoko 'a e 'apiakó ko e feitu'u malu ia ki he tokotaha kotoa pē, pea hā sino mei ai 'a e Talite 'o Uaitangí.

Ko ha kongā 'o e me'a 'oku hu'u ki ai 'a 'ene tokangá 'i he ngaahi faa'i taumu'a ko 'eni, 'oku kau ki he ngaahi fatongia 'o e ngaahi poaté 'a e:

- Fokotu'u 'o e hu'unga fakataumu'a-pau ma'á e 'apiakó
- Malu'i 'o e ngaahi me'a 'oku fakamahu'inga'i 'e he 'apiakó
- Muimui'i mo fakafuofua'i 'a e ngaahi ola fakaako 'a e fānauakó
- Fakangofua 'a e ngaahi tu'utu'uni ngāué
- Faka'uto'uta'i 'a e ngaahi me'a fakapa'angá
- Langa hake 'a e fengāue'aki mo e fepoupouaki mo e komiunitii

'Oku mahu'inga ke fakatokanga'i 'oku 'IKAI ke kau 'a e poaté ia 'i hono fakalele faka'aho 'o e 'apiakó.

Ko e hā 'a e ngaahi pōto'i ngāue 'oku fiema'ú ki he kau mēmipa poate?

Ko e kau mēmipa poaté (na'e 'iloa kimu'a ko e kau 'talāsiti') ko ha kau takí longomo'ui ia 'i honau 'apiakó/kura. 'Oku fa'a fakakaukau 'a e kakai ia 'i he taimi lahi ko e kau mēmipa poaté 'oku fiema'ú ke 'i ai hanau puiipuitu'a fakalao pe fakapisinisi - ka 'oku 'ikai ko e me'a 'eni ia 'oku hokó.

Ko e ngaahi pōto'i ngāue mahu'inga taha 'oku malava ke 'omai 'e he kau mēmipa 'o e poaté ko e:

- Fengāue'aki lelei ko ha taha ia 'i ha timi.
- 'Ikai mamae ke 'eke ha ngaahi fehu'i faingata'a.
- Pōto'i 'i he fetu'utaki.
- Fehokotaki mo honau komiunitii.

Ko hai 'e ala hoko ko ha mēmipa poate?

'E lava ha taha pē 'i he komiunitii 'o hoko ko ha mēmipa poate. 'Oku 'i ai 'a e kau mēmipa poate ko ha kau ngāue ma'u tikite (tradies), kau ngāue 'ōfisi, kau faama, kau toketā, mātu'a mo e kau tauhifānau 'oku nau nofo pē 'i 'api, kau faka'uli pasi mo ha kakai kuo nau 'osi ma'u vāhenga mālōlō.

'Oku 'ikai mahu'inga ia pe ko e hā 'a ho'o me'a 'oku fa'i - ko e me'a 'oku mahu'ingá ko ho'o mahu'inga'ia 'i he akó 'i ho komiunitii pea 'okú ke fie fakahoko ha tokoni ke hoko ai ha liliu lelei. 'Oku toe mahu'inga 'aupito foki ki he ngaahi poaté ke ho'ata mei ai 'a e ngaahi fa'ahinga kakai kehekehe 'i loto 'i he komiunitii 'o e 'apiakó.

'E anga fēfē ha'á ku hoko ko ha mēmipa poate?

'Oku fili 'e he ngaahi 'apiakó 'a e kau mēmipa poaté 'i he ta'u 'e tolu kotoa pē ('fili faka-ta'u-tolu'). 'Oku toe fakahoko foki 'e he ngaahi 'apiako 'e ni'ihī ha ngaahi fili 'vaeua-teemi' ('oku fakahoko 'i he māhina 'e 18 kotoa pē), pea kapau 'e fakafisi ha mēmipa poate 'i he lolotonga 'o hono teemi ta'u-3, 'e ala fakahoko 'e he 'apiakó ha fili-si'i ko ha fetongi ki he lakanga 'oku 'ataá.

'E lava, pea 'oku totonu, ke kau atu 'a e ngaahi mātu'a, kau tauhi fakalao mo e kau tauhi tonu kotoa pē 'o e fānauako 'oku nau lēsisita ako taimi kakato 'i ha 'apiako pule'anga, 'apiako pe kura fakatāutaha kuo hoko ko ha 'apiako pule'anga, 'i he ngaahi fili ki ha kau fakafongā 'o e mātu'a.

Ke 'ilo pe 'oku fakahoko fakakū 'a e fili hono hoko 'a homou 'apiakó, fetu'utaki mo kinautolu pe vakai ki he uepisaiti ki he fili talāsiti 'a e ngaahi 'apiakó: www.trustee-election.co.nz

'Oku anga fēfē 'a hono fokotu'utu'u 'o e ngaahi poate?

Ko e ngaahi poaté 'oku angamaheni pē ke 'i he vaha'a 'o e toko 3 ki he 7 'a hono kau mēmipá. 'Oku fakatefito kotoa ia 'i he lahi mo e founga fokotu'utu'u 'o e 'apiakó.

'Oku toe kau foki 'i he ngaahi poaté ha fakafongā 'o e kau ngāué - 'oku fili ia 'e he kau ngāué, pea ko e ngaahi 'apiako 'oku 'i ai ha'anau fānauako year 9 mo mā'olunga ange ai 'oku 'i ai mo ha fakafongā 'o e fānauakó - 'oku fili ia 'e he fānauakó.

'Oku tu'unga tatau 'a e tokotaha kotoa pē 'i he poaté - 'oku 'uhinga ia 'oku tu'unga tatau 'a e le'o mo e fakakaukau fekau'aki mo e ngaahi kaveinga 'oku tālangá, 'oku tu'unga tatau 'a e fili pāloti pea tu'unga tatau 'a e taliui (accountability).

'Oku 'oatu 'e he Lao ki he Akó mo e Ako Ngāué 2020 ha ngaahi tau'atāina mo e fakangalokuloku 'e ni'ihī fekau'aki mo e founga 'e lava ke fokotu'utu'u ki ai 'a e ngaahi poaté. 'Oku fakahoko 'eni ke fakapapau'i 'oku malava 'a e ngaahi poaté 'o tohoaki'i mai ha kau kanititeiti 'oku nau ma'u 'a e ngaahi pōto'i 'oku fiema'ú ki hono fakahoko 'o e pule lelei pea ke ho'ata foki meiate kinautolu 'a e ngaahi fa'ahinga kakai kehekehe 'i honau komiunitii.

Ko e hā 'a e tokoni 'oku ma'u atu ki he kau mēmipa 'o e poate?

'Oku 'oatu 'e he NZSTA ha fale'i mo e tokoni ta'etotongi ki he ngaahi poate kotoa pē ke tokoni'i kinautolu ke fakahoko honau lelei tahá ma'a 'enau fānauakó mo e komiunitii.

'Oku 'i ai 'a 'emau timi fale'i tu'upau 'oku nau tokonia 'a e ngaahi poaté 'i he ngaahi kaveinga fekau'aki mo e pule lelei mo e fakangāue'i 'o e kau ngāué.

'Oku mau toe fakalele foki ha polokalama ako kakato ki he fakalalakala fakapolofesinalé - ko e kongā lahi 'oku ta'etotongi pē 'a e kau ki ai. Te nau tokoni atu ke ke mahino'i ai ho fatongia ko ha mēmipa poate koe pea te ke ma'u ai ha 'ilo mo ha ngaahi taukei mahu'inga.

'E lava ke ke kumi ha fakamatala lahi ange felāve'i mo 'emau ngaahi akó mo e ngaahi kongā ako 'oku fakalele atu 'i he 'initaneti 'i ha'o vakai atu ki he 'emau uepisaiti Knowledge Hub: www.nzstaknowledgehub.org.nz

‘Oku ‘i ai ‘a e fatongia mahu‘inga ‘o e kau mēmipa poaté ‘i hono fakafuo ‘o e a‘usia fakaako mo e lavame‘a ‘a e fānauakó.

Ko e ngaahi poaté ko ha kongā mahu‘inga ia ‘o e komiunitií

‘Oku fengāue‘aki ‘a e poaté mo ‘ene ‘apiakó mo e komiunitií fakatokolahi, pehē foki ki he puleakó, kau faiakó, kau ngāue tokoní, pea mo e pule‘angá ke fakapapau‘i ‘oku ma‘u ‘a e ngaahi ola lelei tahá ma‘á e fānauako kotoa pē. ‘Oku kau ‘i he komiunitií ‘o e ‘apiakó ‘a e fānauakó mo ‘enau ngaahi mātu á, ngaahi fāmilí mo e kāingá, komiunitií Mauli ‘oku felāve‘i mo e ‘apiakó, pea mo e ni‘ihi kehe ‘i he komiunitií fakatokolahi ‘i he koló.

Ko e palani fakataumu‘a-pau ‘a e poaté

‘Oku fatongia‘aki ‘e he poaté ‘a hono tu‘utu‘unia ‘a e vīsone fakataumu‘a-pau ma‘á e ‘apiakó/kura. ‘I he taimi ‘oku fo‘u ai ‘a ‘ene siate/palani fakataumu‘a-pau, ‘oku fakakaukau‘i ai ‘e he poaté ‘a e vīsone, ngaahi kaveinga mo e ngaahi taumu‘a ngāue ‘a e ‘apiakó. ‘E fakaikiiki ‘i he palani ‘a e ngaahi tāketi ‘a e poaté mo e ngaahi tūhulu ki he‘ene ngaahi faitu‘utu‘uni ‘i he kaha‘ú.

Ko e palani fakataumu‘a-pau ko ha felotoi fakalao ia ‘i he vaha‘a ‘o e poate ‘a e ‘apiakó mo e Minisitā Akó. ‘Oku faka‘ai‘ai atu ‘a e ngaahi komiunitií ‘o e ngaahi ‘apiakó ke nau kau atu ki hono fa‘ú mo hono toe vakai‘í.

‘Oku fōtunga fēfē ‘a e ngāue ‘a e poate?

Ko e ngaahi tefito‘i ‘ēlia ‘oku hu‘u tāfataha ki ai ‘a e tokanga ‘a e ngaahi poate akó koe:

Tatakí

Sīpinga ki he pule lelei, taumu‘a ‘oku mahino, ngaahi lakangá mo e fatongjá, ngaahi fakataha ola lelei mo ‘aonga, ngaahi vā fetauhi‘aki.

Taliuí

Fakalalakaka mo e lavame‘a ‘a e fānauakó, toe vakai‘i ‘o ha ngāue, muimui‘i ‘o e ngaahi me‘a fakapa‘angá, leva‘i ‘o e ngaahi koloá.

Lakanga fakangāue‘í

Ko ha ngāue‘anga lelei, fa‘unga ngāue ki hono leva‘i ‘o e faifatongjá, ngaahi vā fengāue‘aki lelei mo ‘aonga, mo‘ui lelei mo e malu mo haó, kumi ‘o e kau ngāue.

Fakafongā‘i

Kumi fakakaukau mo e fengāue‘aki mo e komiunitií, kumi fakakaukau ‘a e poaté, fefalala‘aki mo e ngaahi vā fengāue‘aki.

‘Oku anga fēfē ‘a e fengāue‘aki fakataha ‘a e puleakó mo e poate?

Ko e poate akó ko e sino pule‘i ia ‘o e ‘apiakó/kura. Ko e puleakó ‘okú ne fatongia‘aki ‘a hono fakalele ‘o e ‘apiakó/kura. Ko e puleakó ko ha mēmipa ia ‘o e poaté pea ‘okú ne hoko ko e tatakai fakaako mo e fale‘i pule ki he poaté. ‘Oku fengāue‘aki fakataha ‘a e taki ‘i he pule lelei mo e fakalele ngāue.

‘Oku tu‘utu‘unia ‘e he lakanga taki ki he pule lelei:

‘a e me‘a ke fakahokó – fokotu‘utu‘u atu ‘a e kaha‘u

‘a e ngaahi olá – ‘a e ngaahi ola ke a‘usiá

‘a e ngaahi tu‘utu‘uni ngāué – ngaahi fakamatala ki he me‘a ‘oku fai atu ki ai ‘a e ‘amanakí

‘Oku tu‘utu‘unia ‘e he fakahoko ngāue ‘a e:

foungá – fokotu‘utu‘u ‘o e founga ke a‘utaki atu ‘akí

ngaahi me‘angāué – ngaahi founga ngāue ke a‘usia ai ‘a e ngaahi olá

ngaahi founga ngāué – ngaahi sitepu ke fakakakato‘aki ‘a e ngaahi ‘amanakí

Ko e hā ‘a e ngaahi lakanga ‘i he loto‘i poate?

Ko e ngaahi fakafounga ‘o e mātu‘á

- ‘oku nau fakafounga‘i ‘a e komiunití ‘o e ngaahi mātu‘á. ‘Oku ‘ikai fiema‘u ia ko ha mātu‘a kinautolu ‘o ha fānauako lolotonga ‘i he ‘apiakó/kura, ka kuo pau ke fokotu‘u hingoa mai ia ‘e ha tokotaha ‘oku ‘i he tohi lēsisita fili ‘a e ‘apiakó/kura.

Sea ‘o e poaté

- tatakai ‘a e poaté
- sea ‘i he ngaahi fakataha
- fengāue‘aki vā ofi mo e puleakó ke fakapapau‘i ‘oku hokohoko lelei ‘a e fetu‘utaki ‘i he vā ‘o e sino pule‘i mo e fakalele ngāué
- ‘oku ‘ikai lava ke sea ‘a e puleakó, ha fakafounga ‘o e kau ngāué pe fānauakó

Puleakó

- ko ha mēmipa kakato ia ‘o e poaté
- ko e taki fakapolofesinalé ia ki he akó ‘i he ‘apiakó/kura
- ko e ‘ōfisa fakahoko ngāue pule ia ‘a e poaté (CEO) mo e fale‘i pulé

Fakafounga ‘o e kau ngāué

- ‘oku fili ia ‘e he kau ngāué (kau ngāue faiakó mo kinautolu ‘oku ‘ikai faiakó)
- ‘oku ‘ikai ko ha tokotaha taukapo ia ma‘á e kau ngāué (kuo pau ke nau faitu‘utu‘uni kau ki he ngaahi me‘a ‘oku lelei taha ki he fānauako kotoa pē ‘i he ‘apiakó/kura ‘o ngāue‘aki ‘a e fakamatala kotoa pē ‘oku ma‘ú)

Fakafounga ‘o e fānauakó

- ‘oku fili ia ‘e he fānauakó
- ‘oku ‘ikai ko ha tokotaha taukapo ia ma‘á e fānauakó (kuo pau ke nau faitu‘utu‘uni kau ki he ngaahi me‘a ‘oku lelei taha ki he fānauako kotoa pē ‘i he ‘apiakó/kura ‘o ngāue‘aki ‘a e fakamatala kotoa pē ‘oku ma‘ú)

Kau talāsiti fakataimi (co-opted trustees)

- ‘oku nau ‘oatu ki he poaté ha ngaahi taukei mataotao – hangē ko e pa‘angá, founga palaní, fakapalanisi ‘a e tangatá mo e fefiné pe fakamatakali

Mēmipa ‘oku fokotu‘u mai ‘e he ma‘u mafai ‘oku ‘o‘ona ‘a e ‘apiakó

- ‘oku fokotu‘u ia ‘e he ma‘u mafai ‘oku ‘o‘ona ‘a e ‘apiakó pe ngaahi sino ngāue kuo ‘osi tali ‘e he poaté ki he ‘uhinga ko ‘ení

Ko e hā ‘a e me‘a ‘oku lava ke ‘amanaki atu ki ai ‘a e mātu‘á meí he poate ako?

Fatongia

Ko e lakanga ‘o e poaté ko hono fokotu‘utu‘u ‘a e kaha‘u ‘o e ‘apiakó/kura mo fakapapau‘i ‘oku fa‘u, muimui‘i, toe vakai‘i mo a‘usia ‘a e ngaahi palaní mo e tāketi.

‘Oku ma‘u atu ‘e he poaté ha lipooti hokohoko meí he puleakó fekau‘aki mo e ako mo e lavame‘a ‘a e fānauakó pea mo e fakalalakala kuo hoko ki hono a‘usia ‘o e ngaahi taumu‘a fakalūkufua mo e ngaahi tāketi ‘a e ‘apiakó. ‘Oku ngāue‘aki ‘e he poaté ‘a e fakamatalá ni ke faitu‘utu‘uni ki hono fakahokohoko ‘o e koloá pe pa‘angá ki hono fakalato ‘a e ngaahi fiema‘u ‘a e fānauakó.

Faka‘apa‘apá mo e faitotonú

Ko e mēmipa poate kotoa pē ‘oku ‘i ai ‘a e ‘amanaki atu ke nau faitu‘utu‘uni ki he ngaahi me‘a ‘oku kaunga lelei taha ki he fānauako kotoa pē ‘i he ‘apiakó/kura pea mo fakapapau‘i ‘oku ‘i ai ha ngaahi tu‘utu‘uni mo ha ngaahi founga ngāue taau fakae‘ulungāanga.

‘Oku ‘i ai ‘a e falala atu ki he kau mēmipa ‘o e poaté ke nau pule‘i ‘a e ‘apiakó/kura, ma‘á e komiunití, ke fakapapau‘i ‘oku ‘oatu ha ‘ātakai ako tu‘unga lelei ma‘á e tokotaha kotoa pē.

Kumi fakakaukáu

‘Oku fili ‘a e ngaahi poate akó ke nau fakafounga‘i ‘a e komiunití ‘o e ‘apiakó/kura. Ko e kumi fakakaukáu meí he komiunití ko ha kongá mātu‘aki mahu‘inga ia ‘o e founga ngāue mo e lavame‘a ‘a e poaté.

‘Oku ma‘u meí he ngaahi ngāue ki he kumi fakakaukáu ha ngaahi fakamatala ke tatakai‘aki ‘a e ngaahi fakalalakala ki he kaha‘u pea mo ‘omai ai ha ngaahi fakakaukáu fekau‘aki mo e fakalalakala ‘oku lolotonga hoko ki hono a‘usia ‘o e ngaahi taumu‘a ‘oku fakamatala‘i ‘i he palani fakataumu‘a-paú. ‘I he taimi ‘oku hoko ai ha me‘a ‘oku ‘ikai tatau mo e palaní, ‘oku ‘i ai ‘a e founga ngāue ‘a e ‘apiakó ‘oku fokotu‘u atu ai ‘a e founga ke fai‘aki ha ngāue ki ha ngaahi hoha‘a pea mo ha ngaahi lāunga.

‘Oku totonu ke ‘osi ‘atā atu ‘a e founga ngāue ni ki he komiunití ‘o e ‘apiakó/kura. ‘Oku ‘ikai ko e poaté ‘a e fuofua feitu‘u ke fetu‘utaki atu ki ai ‘a e mātu‘á ‘i ha me‘a ‘oku nau hoha‘a ki ai he ‘oku totonu ke ‘uluaki fakahoko ha ngāue ki ai ‘a e ‘apiakó/kura, ‘o fakatatau ki he founga ngāue ‘a e ‘apiakó/kura.

Fetu‘utaki

‘Oku totonu ke ‘oatu ‘e he poaté ha ongoongo hokohoko ki he komiunití ‘o e ‘apiakó/kura fekau‘aki mo e anga ‘o ‘ene faifatongia ‘i he‘ene felāve‘i mo e ngaahi taumu‘a ngāue fakataumu‘a-paú.

Ako fakapolofesinalé

‘Oku faka‘ai‘ai atu ‘a e kau mēmipa poaté ke nau to‘o ‘a e ngaahi faingamālie kotoa pē ki ha ako, koe‘uhi ke nau ngāue ola lelei ai ko ha mēmipa kinautolu ‘o ‘enua poaté. ‘Oku kau ki heni ‘a e mahino fekau‘aki:

- mo honau lakanga ko ha kau talāsiti kinautolu
- mo e pule lelei
- mo e ngaahi fakamatala kuo tānaki ki he ako mo e lavame‘a ‘a e fānauakó

Ngaahi Fehu'i 'oku Fa'a 'Eke

Ko e hā 'a e pou pou 'oku ma'u atu 'e he kau mēmipa poate?

Ko e fatongia ia 'o e poate takitaha ke ne fakapapau'i 'oku ma'u 'e hono kau mēmipā 'a e 'ilo mo e pōto'i 'oku fiema'u ki he poaté ke ne lava ai 'o ngāue ola lelei. 'Oku 'oatu 'e he NZSTA ha polokalama ako fakalalaka fakapolofesinale kakato ke fakapapau'i 'oku faitokonia mo lototo'a 'a e kau mēmipa poaté 'i honau lakangá.

Ko e hā 'a e lahi 'o e taimi 'oku ngāue'aki 'e he kau mēmipa poaté ki he ngaahi ngāue fakapouate?

'Oku kehekehe pē 'a e taimi 'oku fiema'ú me'i he poate ki he poate. 'Oku mahu'inga 'a e kau atu ki he ngaahi fakataha poaté. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi fakataha hokohoko 'a e ngaahi poaté ('oku fa'a tu'o 2 pe 3 'i he teemi) 'a ia 'oku fa'a fakafuofua ki he houa 'e 2-2.5. 'Oku fa'a 'oatu 'a e ngaahi pepa fakataha kotoa pē ki he kau mēmipa poaté kimu'a 'i he fakatahá pea 'oku 'i ai 'a e 'amanaki te nau lau kakato 'eni kimu'a 'i he fakatahá.

'Oku totongi 'a e kau mēmipa 'o e poate?

'Oku totongi atu 'a e vahe fakalangilangi (honorarium) ki he kau mēmipe poaté ki he'enu kau atu ki he ngaahi fakataha poaté. Ko hono mahu'ingá 'oku fokotu'u ia 'e he poate takitaha.

Ko hai 'okú ne tokanga'i 'a e ngaahi me'a fakapa'anga 'a e 'apiakó/kura?

Ko e poaté 'okú ne tokanga'i 'a e ngaahi me'a fakapa'anga 'a e 'apiakó/kura.

'Oku tali 'e he poaté ha patiseti fakata'u 'okú ne vahevahe atu ai 'a e fakapa'anga 'a e pule'angá mo e koló 'i ha founa taau ke fakapapau'i 'oku 'i ai ha 'ātakai ako 'okú ne fakalato 'a e ngaahi fiema'u mo e tu'unga lelei 'a e mo'ui 'a e fānauako kotoa pē. 'Oku muimui'i 'e he poaté 'a e patiseti 'a e 'apiakó/kura 'i he fakataha poate kotoa pē.

Kuo pau ke fakapapau'i 'e he poaté 'oku teuteu'i ha ngaahi fakamatala fakapa'anga fakata'u pea 'oku nau fakakakato 'a e ngaahi fiema'u 'a e 'ōfisi 'ātítá. Kuo pau leva ke faka'atā atu kinautolu ki he 'ātita 'a e 'apiakó/kura. 'Oku hoko 'a e ngaahi fakamatala fakapa'angá ni ko e kongá ia 'o e lipooti fakata'u 'a e 'apiakó/kura.

'Oku anga fēfē ha'ata'u 'ilo 'oku ola lelei 'a e ngāue 'a e poate 'a hotau'apiakó/kura?

'Oku fakahoko 'e he Education Review Office (ERO) hano toutou vakai'i 'o e 'apiakó/kura takitaha 'i Nu'u Silá. 'E lava ke ma'u 'a e ngaahi lipooti ki he 'apiakó/kura takitaha 'i he ero.govt.nz

Ko e siate/palani fakataumu'a-pau faka-ta'u-3-5 ko e pepa tefito ia 'o e tu'utu'uni ngāue 'a e poaté, 'a ia 'oku fokotu'u mahino atu ai 'a e taumu'a-pau 'a e poaté. 'Oku kumi 'e he poaté ha ngaahi fakakaukau mei hono komiuniti'i ko ha kongá ia 'o hono fo'u mo toe vakai'i 'o e palani fakataumu'a-paú. 'E 'i ai ha ngaahi tatau 'a e 'apiakó/kura 'o e palani fakataumu'a-paú ma'a honau komiuniti'i, 'a ia 'oku fa'a ma'u 'eni 'i he'ene uepisaiti, fakataha mo 'ene lipooti fakata'u, palani fakata'u mo ha lēkooti 'o 'ene ngaahi fakatahá (ko e ngaahi miniti).

Ko e hā 'a e me'a 'e hoko kapau 'e 'ikai ngāue lelei 'a 'etau poate?

Kapau 'e 'i ai ha me'a 'e hoha'a ki ai 'a e ERO felāve'i mo e poate 'a e 'apiakó/kura, te ne fokotu'u mai ha tokoni fakalahi ma'a e poaté mo ha ako fakalalaka fakapolofesinale pe ko ha ngāue ke fakahoko 'e he Potungāue Akó.

Ko e hā 'a e fakamatala 'oku ma'u 'e he poaté fekau'aki mo 'eku tama?

Ko e taha 'o e ngaahi taumu'a tefito 'e fā 'a e poaté ko hono fakapapau'i 'oku a'usia 'e he tokotaha ako takitaha 'a e tu'unga lavame'a fakaako mā'olunga taha te ne ala lavá. Ke fakahoko 'eni, 'oku fiema'u 'a e poaté ke ne sivisivi'i 'a e fakamatala kuo tākaki ki he ako mo e lavame'a 'a e fānauakó koe'uhí ke fokotu'u'aki 'a e ngaahi tāketi mo e ngaahi me'a ke fakamu'omu'á.

'Oku 'ikai totonu ke hā ha fānauako fakafo'ituitui ia 'i he ngaahi lipooti 'oku fakahoko atu ki he poaté. Ka neongo iá, 'e ma'u atu 'e he poaté, me'i he taimi ki he taimi, ha fakamatala felāve'i mo ha fānauako fakatāutaha, 'o hangē ko hano 'ohake 'o ha ngaahi hoha'a pe lāunga pe ko hano leva'i 'o ha ngaahi me'a fakae'ulungāanga ki he fānauakó.

Ko e hā 'a e lakanga 'o e poaté fekau'aki mo hono leva'i 'o e ngaahi me'a fakae'ulungāanga ki he fānauako?

Ko hono leva'i ko ia 'o e me'a fakae'ulungāanga fakatāutaha ki he fānauakó 'oku kei 'i he malumalu pē ia 'o e fakalele faka'aho 'o e 'apiakó.

'Oku toki kau atu pē ki ai 'a e poaté kapau ko ha ngaahi kaveinga felāve'i mo ha ngaahi 'ulungāanga mātu'aki ta'etaau. Kapau 'e tui 'e ha puleako ha tokotaha ako, kuo pau ke fakahoko ha fakataha 'a e poaté ke faitu'utu'uni ki he ola 'o e tulí.

'Oku 'i ai 'a e totonu 'a e tokotaha akó, hono fāmilí/kāingá pea mo ha'á ne kau pou pou kehe, ke nau kau atu ki he fakataha ki hono tulí.

'Oku mahu'inga ke fakatokanga'i 'i he puipuitu'a ko ia 'o hano leva'i 'o e ngaahi me'a fakae'ulungāanga ki he fānauakó, 'oku fiema'u atu 'e he laó 'a e 'apiakó kotoa pē ke nau muimui ki he ngaahi fakakaukau 'o e fakamaau totonú - ko ha ngāue 'oku potupotu-tatau ki he tokotaha kotoa pē 'i he ngaahi me'a kuo hokó.

'Oku lava nai 'a e kakai 'o kau atu ki ha ngaahi fakataha poate?

'Oku 'atā atu 'a e ngaahi fakataha poaté ki he kakai ka 'oku 'ikai ko ha ngaahi fakataha ia ma'a e kakai (public meetings). 'E lava ke 'oatu 'e he poaté ha ngofua ki he kakai 'oku 'ikai ke nau mēmipa 'i he poaté ke nau lea, kapau 'oku pehē 'e he poaté 'oku taau ke fakahoko 'eni.

Ko e hā 'a e 'uhinga 'o e 'in committee' (fakakōmiti pē) pea ko e hā 'a e 'uhinga 'oku ma'u ai 'e he poaté 'a e totonu ke ngāue'aki 'eni?

'I he taimi 'oku nau ngāue ai ki ha ngaahi me'a fakapulipuli, 'e lava ke liliu 'a e poaté 'o fakataha 'fakakōmiti pē. 'Oku 'ikai ngofua ke kau atu 'a e kakai, kau ai 'a e kau faiongoongó, ki he kongá ko 'eni 'o e fakatahá tukukehe kapau kuo fakaafe'i kinautolu ki ha taumu'a pau - hangē ko ha'anau ngaahi taukei fale'i mataotao 'i he tafa'aki ki he ma'u ngāue. Ko e kongá ko 'eni 'o e fakatahá 'oku ui ia ko e pisinisi 'oku ta'ofi ha kau mai ki ai 'a e kakai mei tu'á.

Ko e hā 'a e ngaahi komiuniti fakaako?

Ko e ngaahi komiuniti fakaakó (communities of learning/Kāhui Ako) ko ha founa ia ke fakakulupu ai 'a e ngaahi 'apiakó/kura ki ha ngaahi kulupu fakafeitu'u pe 'uhinga pau (clusters) 'a ia 'oku ho'ata mei ai 'a e halanga ako ma'a e fānauakó. 'Oku kau foki ki he ngaahi komiuniti fakaakó 'a e ngaahi senitā ako tokamu'a mo e ngaahi kulupu va'inga 'osi ma'u laiseni, pea mo e ngaahi sévesi ako mā'olunga ange 'i he kolisi.

'Oku nau kaungā fa'u fakataha ha ngaahi pole ki ha ngaahi lavame'a kuo nau felotoi ki ai 'i he kotoa 'o 'enu ngaahi 'apiakó/ako'anga takitaha, lolotonga ko iá 'oku nau kei takitaha ma'u pē 'enu ngaahi poaté.

‘Oku fakatahataha‘i ‘e he ngaahi poate akó ‘a e ngaahi fāmilí, komiunitii mo e ngaahi ‘apiakó ke nau kaungā fakahoko atu ha ako tu‘unga lelei ma‘a ‘etau fānaú.

nzsta.org.nz

facebook.com/NZSTA1

twitter.com/NZSchoolTrustee

New Zealand School Trustees Association
Te Whakarōpūtanga Kaitiaki Kura o Aotearoa

Level 8 - 142 Lambton Quay, Wellington
PO Box 5123
Wellington
New Zealand

Phone: +64 4 473 4955 or 0800 782 435